

ANDRZEJ KUŹMA

Chrześcijańska Akademia Teologiczna w Warszawie, Wydział Teologiczny

<https://orcid.org/0000-0003-4485-9821>

Diaspora prawosławna jako problem kanoniczny i próby jego uregulowania

The Orthodox Diaspora as a canonical problem and attempts to regulate it

Abstract

This article has been reported the evolution of the concept of “diaspora” in the Old Testament and New Testament, and the concept of “diaspora” was also outlined in relation to the ethnic context. However, the main emphasis is placed on the emergence and formation of the diaspora as one of the contemporary problems in the Orthodox Church. The issue of the Orthodox diaspora appeared together with the mass emigration of populations from traditionally Orthodox countries to Western Europe, North America and Australia. The establishment of Orthodox communities in those countries caused a multitude of jurisdictions and a large number of bishops originating from various Orthodox Churches active in the same area. This functioning is contradictory to the canonical tradition which indicates that there should be only one bishop in a given city. This problem became a point of discussion in the preparation process for the Holy and Great Council of the Orthodox Church. Orthodox theologians living in the “diaspora” also joined the discussion. Differences in perceiving a solution to this problem have arisen between the Ecumenical Patriarchate supported by churches of the Greek tradition and the remaining local Orthodox local churches. The Council in Crete in 2016 adopted a decision in which the question of the diaspora was temporarily resolved in the form of a compromise: Assemblies of Bishops were called to serve as a platform for cooperation between particular autocephalous Churches in the diaspora. However, this solution is not canonically justified. A definitive solution to this problem remains an open question.

Keywords: orthodox diaspora, Council of Orthodox Church, Episcopal Assemblies.

Abstrakt

W artykule została zasygnalizowana ewolucja pojmowania wyrażenia „diaspora” zawarta w Starym i Nowym Testamencie, jak też nakreślone zostało odnoszenie pojęcia „diaspora” do kontekstu etnicznego. Główny akcent został położony jednak na pojawienie się i kształtowanie diaspory jako jednego ze współczesnych problemów Kościoła prawosławnego. Zagadnienie diaspory prawosławnej pojawia się wraz z masową emigracją ludności z krajów o tradycji prawosławnej na zachód Europy, do Ameryki i Australii. Powstawanie wspólnot prawosławnych w tych krajach spowodowało mnogość jurysdykcji i dużą liczbę biskupów

pochodzących z różnych Kościołów prawosławnych, działających na tym samym terytorium. Takie funkcjonowanie pozostaje sprzeczne z tradycją kanoniczną, wskazującą, by w jednym mieście był jeden biskup. Problem stał się zagadnieniem, które było obiektem dyskusji w procesie przygotowawczym do Soboru Kościoła Prawosławnego. Do dyskusji włączyli się również teolodzy prawosławni mieszkający w „diasporze”. Rozbieżności w postrzeganiu rozwiązania tego problemu powstają pomiędzy patriarchatem ekumenicznym wspieranym przez Kościoły o tradycji greckiej i pozostałymi lokalnymi Kościołami prawosławnymi. Sobór na Krecie w 2016 r. przyjął dokument, w którym kwestia diaspory została rozwiązana tymczasowo w sposób kompromisowy: zostały powołane Zgromadzenia Biskupów, które są platformą współpracy poszczególnych Kościołów autokefalicznych w diasporze. Takie rozwiązanie nie znajduje jednak właściwego uzasadnienia kanonicznego. Definitywne rozwiązanie problemu pozostaje sprawą otwartą.

Słowa kluczowe: diaspora prawosławna, Sobór Kościoła Prawosławnego, Zgromadzenia Biskupów.

1. Diaspora w Piśmie Świątym i literaturze wczesnochrześcijańskiej

Wyrażenie „diaspora” wywodzi się z greckiego czasownika διασπείρω, które należałoby tłumaczyć jako „rozpraszać”. W rzeczy samej termin „diaspora” jest terminem biblijnym występującym w tłumaczeniu Septuaginty ksiąg Starego Testamentu opisujących niewolę babilońską w latach 722–597 p.n.e.¹ Diaspora w tym przypadku związana jest z karą Bożą i tęsknotą za utraconą ojczyzną i Jeruzolimą jako centrum życia duchowego. Poprzez to określenie wyrażana była chęć powrotu do swojej ziemi. Kilka wieków później w świecie grecko-rzymskim rozproszenie Żydów dalej pozostawało pewną rzeczywistością, z tym że już niekoniecznie wiązało się z tęsknotą powrotu do ojczyzny. Termin ten pojawia się kilkakrotnie w Nowym Testamencie. W Ewangelii św. Jana uczniowie zadają sobie pytanie: „Wtedy Żydzi mówili między sobą: Dokądże Ten chce się udać do Żydów rozproszonych między Grekami i uczyć Greków?” (J 7,35). Apostoł Piotr swój Pierwszy List kieruje „do wychodźców rozproszonych po Poncie, Galacji, Kapadocji, Azji, Bitynii” (1 P 1,1) i namawia: „umiłowani, napominam was, abyście jako pielgrzymi i wychodźcy wstrzymywali się od cielesnych pożądliwości, które walczą przeciwko duszy” (1 P 2,11). Natomiast apostoł Paweł, kierując swój List „do świętych w Efezie i wierzących w Jezusa Chrystusa” (Ef 1,1), już nie nazywa ich wychodźcami, lecz tymi, którzy znaleźli Dom Boży: „Tak więc już nie jesteście obcymi i przychodniami, lecz współobywatelami świętych i domownikami Boga” (Ef 2,19).

W literaturze wczesnochrześcijańskiej określenie „rozproszenie” nabiera innego kontekstu i nie odnosi się już do Żydów, lecz stosowane jest wobec wierzących w Chrystusa. Autor tekstu *Do Diogneta* z przełomu II i III w., opisując

¹ Por. Iz 49,6; Jr 15,7; 41,17; Dn 12,2 i in.

życie chrześcijan, charakteryzuje ich w następujący sposób: „Mieszkają każdy we własnej ojczyźnie, lecz niby obcy przybysze. Podejmują wszelkie obowiązki jak obywatele i znoszą wszelkie ciężary jak cudzoziemcy. Każda ziemia obca jest im ojczyzną i każda ojczyzna ziemią obcą” (V,5)².

W ten sposób pojęcie „diaspory” w Starym i Nowym Testamencie nabiera odmiennego znaczenia. W Starym Testamencie utożsamiane jest z życiem na wygnaniu i tęsknotą za utraconą ojczyzną, w Nowym zaś przeradza się w świadomość tęsknoty za utraconą bliskością Boga i raj. W tym sensie chrześcijanie żyją ciągle w „diasporze”, poszukując drogi do swojej niebiańskiej ojczyzny.

2. Diaspora we współczesnym rozumieniu

Dzisiejsze pojmowanie tego terminu posiada znaczenie dość szerokie i może dotyczyć zarówno kontekstu etnicznego, jak i religijnego. W kontekście nas interesującym, czyli zagadnienia diaspory prawosławnej, pojęcie to dotyczy funkcjonowania diecezji prawosławnych należących do różnych Kościołów autokefalicznych na kontynentach i w krajach, gdzie prawosławie pojawiło się w rezultacie emigracji ludności. Zjawisko to w szczególności wiąże się z masową emigracją społeczności prawosławnej z krajów o teź tradycji (Grecja, Rosja, Serbia, Rumunia i in.), które w swojej masowej formie zaistniało w sposób szczególny w XIX i XX w. Powody tej migracji najczęściej były ekonomiczne lub polityczne. Wydaje się, że największe fale migracji związane z przemieszczaniem się prawosławnej greckiej ludności z terenów Państwa Otomańskiego i Grecji miały miejsce w latach 1890–1920 i były spowodowane czynnikami ekonomicznymi³. Jednak przyczyny polityczne, takie jak wybuch rewolucji bolszewickiej w 1917 r. i wojna domowa, stały się przyczyną opuszczenia swojej ojczyzny przez miliony Rosjan. Kolejne fale uchodźców następowały w wyniku II wojny światowej i nowego porządku, jaki zaistniał w Europie. Lata 90. XX w. i przemiany, jakie dokonały się w Europie, również okazały się sprzyjającymi dla tego zjawiska społecznego. Proces migracji jest żywym i aktualnym również w obecnych czasach.

Przybywający do nowych krajów wyznawcy prawosławia w ten czy inny sposób zachowywali więź ze swoim Kościołem w ojczyźnie. Jedynym Kościołem, który posiadał na początku XX w. rozwinięte struktury w Europie Zachodniej i Ameryce, był Kościół rosyjski. Kościoły bałkańskie dopiero uwalniały się od

---

² Tłum. pol. Anna Świderkówna. 1998. *Pierwsi świadkowie. Pisma Ojców Apostolskich*. Oprac. M. Starowieyski. Kraków: Wydawnictwo M, 342

³ Ivana Noble. 2013. „L’avenir dla la ‘diaspora orthodox’. Point de vue d’une observatrice”. *Contacts* 243: 479.

jarzma otomańskiego. Rosja pozostawała jedynym krajem prawosławnym, który poprzez swoje znaczenie polityczne rozwijał sieć parafii i diecezji ze względów dyplomatycznych i częściowo migracyjnych. Misja rosyjska rozwijała się prężnie na Alasce, a wraz ze sprzedażą półwyspu w 1867 r. Stanom Zjednoczonym prawosławie rosyjskie stało się jeszcze bardziej obecne w Ameryce. Przybywająca ludność grecka do Europy Zachodniej i Ameryki początkowo była włączana do istniejących struktur administracyjnych rosyjskiej Cerkwi. Pojawienie się aktywnego patriarchy Konstantynopola Melecjusza Mataksakisa (1921–1923) spowodowało otwarcie metropolii greckich w Stanach Zjednoczonych i Wielkiej Brytanii⁴. Z upływem czasu kolejne lokalne Kościoły prawosławne pogłębiały swoje relacje z rodzimymi emigrantami i otwierały parafie, grupując je w diecezje i ustanawiając dla tych diecezji zwierzchników. W ten sposób na terytorium danego państwa lub miasta w zachodniej Europie, lub Ameryce pojawiała się kilku biskupów prawosławnych pochodzących z różnych Kościołów. Taki podział początkowo nie stanowił raczej trudności pastoralnych czy też duchowych, ponieważ wspólnoty te żyły w pewnej izolacji. Z biegiem jednak czasu świadomość kościelna coraz bardziej ukazywała brak jedności prawosławia i w zasadzie obnażała znaczący problem eklezjologiczny.

Brak kanonicznego porządku wynikający z funkcjonowania kilku metropolitów na jednym terytorium stał się dość szybko zauważalnym. Dlatego też rozwiązania problemu należało szukać na forum ogólnoprawosławnym. Idea zwołania wszechprawosławnego soboru istniała w świadomości teologów i hierarchów prawosławnych praktycznie od początku XX w. Znaczące postępy i właściwie rzeczywisty proces przygotowawczy do zwołania takiego soboru rozpoczął się wraz z podjętymi decyzjami w czasie Ogólnoprawosławnej Konferencji na Rodos w 1961 r. patriarcha Konstantynopola Atenagoras Spyru (1948–1972), który zwołał tę Konferencję, stał się też gorącym zwolennikiem soboru. Długa lista planowanych tematów na sobór zawierała również zagadnienie rozwiązania problemu diaspory⁵. Proponowana tematyka okazała się zbyt obszerna i w rezultacie dalszych prac przygotowawczych uległa znacznemu skróceniu. Niemniej jednak temat diaspory znalazł się na nowej, 10-punktowej liście tematów, która została przyjęta przez I Ogólnoprawosławną Konferencję Przesoborową w Chambésy w 1976 r.⁶

---

⁴ Marian Bendza. 2017. *Historia Kościoła prawosławnego Grecji*. Warszawa: Wydawnictwo Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej, 263–264.

⁵ Lista tematów przyjęta przez Konferencję Ogólnoprawosławną na Rodos (1961) zob. w: Tadeusz Kałużny. 2008. *Nowy sobór ogólnoprawosławny*. Kraków: Wydawnictwo Księży Sercanów, 291–296.

⁶ Lista tematów przyjęta przez I Ogólnoprawosławną Konferencję Przesoborową w Chambésy (1976) zob. w: Kałużny. 2008. *Nowy sobór ogólnoprawosławny*, 397.

3. Zagadnienie prawosławnej diaspory w procesie soborowym

W procesie przygotowawczym Wielkiego i Świętego Soboru Kościoła Prawosławnego brały udział wszystkie lokalne autokefaliczne Kościoły prawosławne. Uczestnicy III Ogólnoprawosławnej Konferencji Przedsoborowej, która odbyła się w Chambesy w 1986 r., po przyjęciu czterech tematów jako projektów dla planowanego Soboru⁷ zdecydowali, że zagadnienie diaspory będzie kolejnym tematem, którym zajmą się organy przygotowawcze do Soboru. Sekretariat do spraw przygotowań Wielkiego i Świętego Soboru Kościoła Prawosławnego poprosił wszystkie lokalne autokefaliczne Kościoły prawosławne o wyrażenie swego punktu widzenia odnośnie do kilku tematów, które pozostały do opracowania jako projekty na przyszły Sobór. Wśród tych zagadnień był również temat diaspory. Rezultatem tej prośby Sekretariatu jest dokument, który został opracowany i opublikowany w formie maszynopisu: *Raport odnoszący się do punktów wspólnych i rozbieżnych dotyczący czterech tematów programu IV Ogólnoprawosławnej Konferencji Przedsoborowej*⁸. Zostały w nim opublikowane stanowiska siedmiu lokalnych autokefalicznych Kościołów prawosławnych: patriarchatu Konstantynopola, patriarchatu aleksandryjskiego, patriarchatu antiocheńskiego, patriarchatu moskiewskiego, patriarchatu rumuńskiego, Autokefalicznego Kościoła Greckiego i Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego. Większość Kościołów, które nadesłały swoje stanowiska, wyrażało opinię o palącej potrzebie uregulowania kwestii diaspory. W nadesłanych dokumentach problem kanoniczny, polegający na przebywaniu w jednym mieście więcej niż jednego biskupa sprawującego swoją posługę, nie jest znacząco akcentowany⁹. W dyskusji teologicznej ten problem przebywania w jednym mieście kilku biskupów sprawujących urząd stanie się głównym argumentem przemawiającym za pilną potrzebą rozwiązania problemu w sposób kanoniczny. Synody poszczególnych Kościołów autokefalicznych w swoich nadesłanych stanowiskach skupiają się przede wszystkim na wyrażeniu swoich pozycji odnośnie do zarządzania diece-

⁷ Cztery zagadnienia, które zostały przyjęte jako projekty na przyszły Sobór, to: 1) Znaczenie postu i jego zachowanie dzisiaj. 2) Relacje Kościoła prawosławnego z całym światem chrześcijańskim. 3) Kościół prawosławny a ruch ekumeniczny. 4) Wkład Kościoła prawosławnego w realizację pokoju, sprawiedliwości, wolności, braterstwa i miłości między narodami oraz zniesienie dyskryminacji rasowej i innych. Tłum. pol. dokumentów zob.: Kałużny 2008. *Nowy sobór ogólnoprawosławny*, 402–429.

⁸ Le Secrétariat pour la préparation du saint et grand Concile de l'Église Orthodoxe. 1987. *Dokład o sovpadienijach i raschozdienijach po czetyrem temam powiestki dnia IV Vsepravoslavnogo Predsobornogo Soviescanija*. Chambésy – Genève.

⁹ Kanon 12. IV Soboru powszechnego zabraniał, aby w jednym mieście przebywało dwóch metropolitów. Ten argument pozostaje głównym w rozumieniu teologów prawosławnych, wskazującym na problem kanoniczny diaspory. Patriarcha ekumeniczny Atenagoras w swoim liście do metropolity Kruticy i Kolomny Pimiena z 1970 r. wyraźnie akcentował to zagadnienie. Zob. Kałużny. 2008. *Nowy sobór ogólnoprawosławny*, 353.

zjami w diasporze. Generalnie linia rozbieżności rysuje się na poziomie postrzeżenia zagadnienia przez Kościoły o tradycji greckiej (patriarchat Konstantynopola, patriarchat aleksandryjski, Autokefaliczny Kościół Grecji) z pozostałymi Kościołami (patriarchat antiocheński, patriarchat moskiewski, patriarchat Rumunii i Polski Autokefaliczny Kościół Prawosławny).

W przedstawionych opiniach Kościołów o tradycji greckiej zasadniczą kwestią w kontekście uregulowania problemu jest postrzeganie roli patriarchatu ekumenicznego i jego przewodniej roli w prawosławiu. Tradycja kanoniczna, poczynając od IV w., zrównuje prawa nowej stolicy Cesarstwa Konstantynopola ze Starym Rzymem, co daje prawo arcybiskupowi Konstantynopola do szczególnych uprawnień w świecie wschodniego chrześcijaństwa, a co zatem idzie, we współczesnym świecie prawosławnym¹⁰. Te szczególne uprawnienia nie zawierają się w żaden sposób w sprawowaniu nadzoru jurydycznego nad Kościołem we wschodniej części, lecz przede wszystkim w prawie apelacji. Kanony 9. i 17. IV Soboru powszechnego wskazują, że w razie braku sprawiedliwego arbitrażu sądowego właściwym jest zwracanie się z apelacją do egzarchy prowincji bądź do arcybiskupa Konstantynopola¹¹.

W pojęciu kanonistów greckich przepisy te w szczególny sposób wskazują na uprawnienia patriarchy Konstantynopola i stawiają go w szczególnym położeniu pośród lokalnych Kościołów autokefalicznych¹². W kontekście wspólnego rozwiązania zagadnienia diaspory podkreślana jest waga kanonu 28. IV Soboru powszechnego. Przepis ten potwierdza wcześniej wyrażone przywileje patriarchy Konstantynopola, włącza do jurysdykcji biskupa stolicy trzy wielkie wschodnie prowincje: Pontu, Azji i Tracji i nadaje prawo wyświęcania biskupów w krajach „barbarzyńskich”¹³. Właśnie określenie „w krajach barba-

---

¹⁰ Przywoływany jest kanon 3. II Soboru powszechnego: „Biskup Konstantynopola powinien mieć honorowe pierwszeństwo po biskupie Rzymu, ponieważ to miasto jest Nowym Rzymem”. *Dokumenty Soborów powszechnych*. 2001. T. 1. Oprac. Arkadiusz Baron, Henryk Pietras, 73. Kraków: Wydawnictwo WAM.

¹¹ Kanon 9: „(...) Gdy duchowny ma zatarg z biskupem własnym lub obcym, ze swą sprawą ma się zwrócić do synodu prowincji. Jeśli zaś biskup lub duchowny prowadzi spór z metropolitą prowincji, powinien swoją sprawę przedłożyć albo egzarsze diecezji, albo katedrze cesarskiego miasta Konstantynopola i tam będzie sprawa rozstrzygnięta”. Kanon 17: „(...) W przypadku, gdy ktoś zostanie rozsądzony niesprawiedliwie przez własnego metropolitę, może wnieść sprawę przed egzarchę diecezji lub przed katedrę konstantynopolińską, jak to już wyżej powiedziano”. *Dokumenty Soborów powszechnych*. 2001. T. 1. Oprac. Baron, Pietras, 235, 241.

¹² Le Secrétariat pour la préparation du saint et grand Concile de l'Église Orthodoxe. 1987. *Dokład o sovpadenijach i raschozdienijach po czetyrem temam powiesti dnia IV Vsepravoslawno-go Predsobornogo Soviescanija*, 29; 143–145. Cytowana publikacja jest materiałem archiwalnym. Oryginalna numeracja stron występuje jedynie do s. 15. Kolejne numery stron zostały nadane przez autora niniejszego artykułu i stanowią kontynuację początkowej numeracji.

¹³ „Z tego samego powodu (...) uznało, że najświętsza stolica – Nowy Rzym, zaszczycony pobycem cesarza i senatu i cieszący się takimi samymi przywilejami cywilnymi jak Stary Rzym cesarski, powinien mieć te same przywileje w porządku kościelnym i być na drugim miejscu po nim. Jednakże tylko metropolitów diecezji Pontu, Azji i Tracji oraz biskupów tych części wymie-

rzyńskich” staje się tutaj kluczowym elementem wskazującym na prawo biskupa Konstantynopola w sprawowaniu jurysdykcji nad wszystkimi diecezjami, które obecnie znajdują się w diasporze. Pojęcie „barbarzyński” (βαρβαρικός) w opinii teologów greckich odnosiło się w starożytności do wszystkich terenów leżących poza obszarem Cesarstwa Rzymskiego. Obecnie zaś to wyrażenie należy rozumieć w kontekście geograficznym i odnieść do wszystkich diecezji różnych Kościołów prawosławnych znajdujących się w diasporze. Dlatego też w dokumencie nadesłanym przez patriarchat Konstantynopola wyraźnie stwierdza się: „Rozpatrując ten kanon (28. IV Soboru powszechnego) w świetle tego, co zostało wyżej powiedziane, można stwierdzić, że on po raz pierwszy stawia zagadnienie diaspory i rozpatruje go z kanonicznego punktu widzenia, określając, że każdy region znajdujący się poza granicami ustanowionej jurysdykcji podporządkowuje się Kościołowi Konstantynopola, który posiada kanoniczne kompetencje i jurydyczną władzę poza granicami tych regionów”¹⁴. Jeśli liczne Kościoły autokefaliczne rozwinęły swoją działalność pasterską i misyjną, to nie oznacza to, że patriarchat Konstantynopola zrezygnował ze swego jurydycznego prawa zarządzania tymi regionami, lecz jak „kochająca matka pokrywa i usprawiedliwia odstępstwa od srogięgo kanonicznego porządku”¹⁵. Konsekwencją powyższej interpretacji jawi się propozycja uregulowania trudnego zagadnienia przedłożona w dokumencie: „Rozwiązanie problemu diaspory powinno być ugruntowane na wyżej opisanych jurydycznych prawach Kościoła Konstantynopola i włączyć jurysdykcje prawosławnej diaspory w bezpośrednią kanoniczną zależność od niego”¹⁶. Innymi słowy – chodziłoby o włączenie wszystkich istniejących wspólnot w diasporze, należących do różnych autokefalicznych Kościołów prawosławnych, pod jurysdykcyjną zwierzchność patriarchy Konstantynopola. W dokumencie biskupów Kościoła Grecji, wspierającym poglądy patriarchatu Konstantynopola, w tym kontekście zauważa się, że różnice etniczne i zwyczajowe poszczególnych Kościołów lokalnych w diasporze w żaden sposób nie zostałyby zatarte poprzez zwierzchność patriarchatu Konstantynopola, tzn. poszczególne diecezje lub parafie mia-

---

nionych diecezji, które są położone w krajach barbarzyńskich, będzie konsekrowała święta stolica najświętszego Kościoła Konstantynopola”. *Dokumenty Soborów powszechnych*. T. 1. 2001. Oprac. Baron, Pietras, 251.

¹⁴ Le Secrétariat pour la préparation du saint et grand Concile de l'Église Orthodoxe. 1987. *Dokład o sovpadienijach i raschozdienijach po czetyrem temam powiestki dnia IV Vsepravoslavno-go Predsobornogo Soviescanija*, 31.

¹⁵ Le Secrétariat pour la préparation du saint et grand Concile de l'Église Orthodoxe. 1987. *Dokład o sovpadienijach i raschozdienijach po czetyrem temam powiestki dnia IV Vsepravoslavno-go Predsobornogo Soviescanija*, 28.

¹⁶ Le Secrétariat pour la préparation du saint et grand Concile de l'Église Orthodoxe. 1987. *Dokład o sovpadienijach i raschozdienijach po czetyrem temam powiestki dnia IV Vsepravoslavno-go Predsobornogo Soviescanija*, 29.

łyby swobodę określania swojej obrzędowej formy kultu zgodnie z etniczną przynależnością¹⁷.

Treść dokumentów przesłanych do Sekretariatu przez wymienione Kościoły o tradycji greckiej jasno deklaruje rozwiązanie diskutowanego zagadnienia poprzez podporządkowanie diecezji i parafii prawosławnych w świecie pod jurysdykcję patriarchatu ekumenicznego. W dokumencie patriarchatu ekumenicznego zauważa się jednak pewną otwartość, która nie wyklucza rozwiązania problemu w sposób bardziej soborowy. Sygnatariusze dokumentu wskazują na możliwość stworzenia pomiędzy biskupami różnych jurysdykcji pewnej platformy współpracy na obecnym poziomie, jak również nie wyklucza się na bazie istniejącej organizacji stworzenia w przyszłości Kościołów autonomicznych, potem zaś autokefalicznych. Wyrażenia te, chociaż zostały sformułowane dość mgliście i niejasno, jednak pozostawiają wrażenie pewnej otwartości w kontekście głębszego rozwiązania problemu¹⁸.

Dokumenty pozostałych Kościołów autokefalicznych (opcji niegreckiej) w dość nierównomierny sposób analizują zagadnienie rozwiązania kwestii diaspory. Wspólnym mianownikiem wszystkich nadesłanych opinii tych Kościołów pozostaje sceptyczne podejście do koncepcji przekazania pod jurysdykcję patriarchatu Konstantynopola wszystkich istniejących wspólnot prawosławnych w świecie. W dokumencie patriarchatu antiocheńskiego nie występuje ustosunkowanie się wobec greckiej interpretacji kanonu 28. IV Soboru powszechnego. Kościół Antiocheński podkreśla dynamiczny proces rozwoju wspólnot w diasporze i proponuje utworzenie lokalnych synodów w poszczególnych krajach, gdzie mieszkają prawosławni w rozproszeniu. Synody złożone z biskupów pochodzących z różnych Kościołów autokefalicznych mogłyby ubiegać się o ewentualne nadanie autokefalii na takim terytorium¹⁹. W dokumencie brakuje głębszej analizy i uzasadnienia odważnych propozycji dotyczących nadania autokefalii w ten sposób utworzonym Kościołom.

Dokumentem najobszerniejszym i najbardziej polemicznym wobec zapatrywań na kwestię diaspory wobec Kościołów o tradycji greckiej jest stanowisko patriarchatu moskiewskiego. Pomijając długą analizę historyczną rozwoju i funkcjonowania wspólnot prawosławnych w Stanach Zjednoczonych²⁰ i Europie Za-

¹⁷ Le Secrétariat pour la préparation du saint et grand Concile de l'Église Orthodoxe. 1987. *Dokład o sovpadienijach i raschozdienijach po czetyrem temam powiestki dnia IV Vsepravoslavno-go Predsobornogo Soviescanija*, 143.

¹⁸ Le Secrétariat pour la préparation du saint et grand Concile de l'Église Orthodoxe. 1987. *Dokład o sovpadienijach i raschozdienijach po czetyrem temam powiestki dnia IV Vsepravoslavno-go Predsobornogo Soviescanija*, 31.

¹⁹ Le Secrétariat pour la préparation du saint et grand Concile de l'Église Orthodoxe. 1987. *Dokład o sovpadienijach i raschozdienijach po czetyrem temam powiestki dnia IV Vsepravoslavno-go Predsobornogo Soviescanija*, 43.

²⁰ Szczególnie akcentowana jest misja rosyjska na Alasce od 1794 r. i włączenie półwyspu do Stanów Zjednoczonych w 1867 r. z funkcjonującymi wspólnotami prawosławnymi.

chodniej, które posiadają wielowiekową tradycję, w dokumencie patriarchatu moskiewskiego stwierdza się, że żaden autokefaliczny Kościół nie posiada wyłączności na zarządzanie wszystkimi diecezjami znajdującymi się w diasporze. Interpretując kanon 28. IV Soboru powszechnego i prawo wyświęcania biskupów „w krajach barbarzyńskich” przez patriarchę Konstantynopola, przedstawiciele Kościoła rosyjskiego przekonują, że chodzi tu wyłącznie o prawo wyświęcania biskupów „w krajach barbarzyńskich”, które znajdują się na terytorium trzech wielkich diecezji wskazanych w wyżej wymienionym kanonie, czyli Azji, Pontu i Tracji²¹. W żaden sposób przepis ten nie odnosi się do prawa wyświęcania biskupów na terytoriach leżących poza obszarem ówczesnego Cesarstwa Rzymskiego, gdzie w wyniku misji pojawiły się nowe wspólnoty i biskupstwa. Ponadto sygnatariusze dokumentu Kościoła rosyjskiego wskazują, że prawo apelacji wobec biskupa Konstantynopola odnosi się wyłącznie do Kościołów autokefalicznych, a nie wspólnot przebywających w diasporze. Rozwiązaniem kwestii diaspor, jak wskazuje się w nadesłanym stanowisku, byłoby nadanie przez Kościół-Matkę autonomii, potem zaś autokefalii diecezjom będącym w diasporze²².

W dokumencie nie ma bliżej określonej formy i procedury nadawania samodzielności w diasporze i raczej pozostaje niejasnym, czy każdy Kościół-Matka nadawałby samodzielność swoim diecezjom, czy też taki proces miałby pewien wymiar soborowy. Stanowisko patriarchatu rumuńskiego również podważa grecką interpretację kanonu 28. IV Soboru powszechnego. W dokumencie nadesłanym przez Kościół rumuński podkreślana jest równość praw wszystkich Kościołów autokefalicznych wobec siebie i wskazuje się, że w obecnej sytuacji należy odszukać i zachować ducha kanonów, natomiast błędnym byłoby stosowanie litery kanonu. Sytuacja i warunki życia Kościołów w starożytności do czasów obecnych znacząco uległy zmianie. W ten sposób kanon 28. wspomnianego Soboru był adekwatny do życia Kościoła w V w., ale w dzisiejszym świecie sytuacja znacząco się zmieniła²³. W obecnych warunkach Kościół rumuński nie widzi możliwości podporządkowania wszystkich wspólnot w diasporze pod jedną jurysdykcję dlatego, że zachowują one ścisłą więź ze swoimi Kościołami-Matkami. Należałoby zwrócić uwagę na to, że Kościół rumuński jako jedyny wskazuje, iż interpretacja kanonu 8. I Soboru powszechnego, gdzie mowa jest

---

²¹ Le Secrétariat pour la préparation du saint et grand Concile de l'Église Orthodoxe. 1987. *Dokład o sovpadienijach i raschozdienijach po czetyrem temam powiestki dnia IV Vsepravoslavno-go Predsobornogo Soviescanija*, 67. Por.: Kałużny. 2008. *Nowy sobór ogólnoprawosławny*, 355.

²² Le Secrétariat pour la préparation du saint et grand Concile de l'Église Orthodoxe. 1987. *Dokład o sovpadienijach i raschozdienijach po czetyrem temam powiestki dnia IV Vsepravoslavno-go Predsobornogo Soviescanija*, 77–78.

²³ Le Secrétariat pour la préparation du saint et grand Concile de l'Église Orthodoxe. 1987. *Dokład o sovpadienijach i raschozdienijach po czetyrem temam powiestki dnia IV Vsepravoslavno-go Predsobornogo Soviescanija*, 113–115.

o niedopuszczalności dwóch (lub więcej) biskupów w jednym mieście w kontekście diaspory, nie powinna mieć zastosowania. Taki wymóg jest absolutnie niezbędny w życiu Kościołów autokefalicznych, natomiast w kontekście diaspory sytuację należałoby rozpatrywać inaczej²⁴. W przesłanym dokumencie hierarchowie rumuńscy podkreślają wagę organu konsultacyjnego, który powinien zaistnieć w krajach w diasporze, gdzie istnieje kilka jurysdykcji wywodzących się z prawosławnych Kościołów autokefalicznych. W przesłanym dokumencie nie używa się sformułowań, które wskazywałyby na utworzenie Kościołów autokefalicznych w diasporze w przyszłości, ale zauważa się, że pewne rozwiązania głębsze w perspektywie byłyby możliwe.

Dokument Kościoła polskiego przesłany do Sekretariatu sprawę rozwiązania diaspory kwituje jednym zdaniem: „Każdy Kościół-Matka posiada prawo i obowiązek opieki nad swoją diasporą”²⁵. Kościół polski nie posiadał swojej zorganizowanej diaspory, dlatego też zagadnienie to nie jest rozpatrywane w sposób głębszy.

4. Dyskusja teologiczna

Zajęcie się tematem diaspory jako jednym z zagadnień przedłożonych na przyszły sobór Kościoła prawosławnego wywołało w świecie prawosławnym szeroką dyskusję i polemikę. Należałoby zauważyć, że polemika i argumentacja teologiczna na poziomie akademickim w dużej mierze odzwierciedlała zapatrywania teologów zgodne z ich proveniencją jurysdykcyjną czy lokalno-kościelną, przy czym teologowie greccy okazali się dominującymi w promowaniu i uzasadnianiu koncepcji sprawowania jurydycznej władzy przez patriarchę Konstantynopola w diecezjach i wspólnotach prawosławnych będących w diasporze²⁶. W publikacjach teologicznych powtarzana jest argumentacja związana z przewodnią rolą patriarchy ekumenicznego w kontekście diaspory, wynikająca z interpretacji kanonu 28. IV Soboru powszechnego. Kanon ten, obok innych podkreślających autorytet patriarchy Konstantynopola (II, 3; IV, 9; IV, 17), staje się źródłem prawa zwierzchnika Kościoła w Konstantynopolu

---

²⁴ Secrétariat pour la préparation du Saint et Grand Concile de l'Église Orthodoxe. 1987. *Dokład o sovpadienijach i raschozdienijach po czetyrem temam poviestki dnia IV Vsepravoslavno-go Predsobornogo Soviescanija*, 113–115.

²⁵ Secrétariat pour la préparation du Saint et Grand Concile de l'Église Orthodoxe. 1987. *Dokład o sovpadienijach i raschozdienijach po czetyrem temam poviestki dnia IV Vsepravoslavno-go Predsobornogo Soviescanija*, 155.

²⁶ Wykaz literatury przedmiotu do 2000 r. zob. Grigorios Papatthomas. 2000. *Essai de bibliographie (ad hoc) pour l'étude des questions de l'autocéphalie, de l'autonomie et de la diaspora*. Athènes: Edition Pektasis, 69–105.

w zarządzaniu wspólnotami pozostającymi w diasporze. W interpretacji niektórych teologów greckich kanon 28. chociaż pozostaje ważnym argumentem historycznym, to jednak biorą oni pod uwagę krytykę, która poddaje pod wątpliwość greckie rozumienie przepisu. Dlatego też uwzględniając niewątpliwy autorytet patriarchy Konstantynopola, który jest uznawany przez wszystkie Kościoły autokefaliczne, proponuje się zwierzchność patriarchy ekumenicznego nad diasporą jako współczesną najlepszą alternatywę²⁷. Nowym argumentem, który występuje w dyskusji, jest wskazanie na fakt nadania autokefalii dla większości współczesnych Kościołów prawosławnych przez patriarchat ekumeniczny i wyraźne określenie granic jurysdykcji tych Kościołów. Tomosy, które te Kościoły otrzymały, wyraźnie wskazują na ich terytorialny zasięg i nie uwzględniają ich władzy jurydycznej na terenach, które według interpretacji kanonu 28. IV Soboru należą do patriarchy ekumenicznego²⁸.

Głosem w dyskusji, wyrażającym stanowisko patriarchatu Moskwy, był opublikowany w oficjalnej rosyjskiej prasie kościelnej artykuł ks. Liwii Stan – rumuńskiego teologa. W publikacji autor w jednoznaczny sposób kontestuje możliwość sprawowania jurysdykcji wobec diecezji diasporalnych przez patriarchat Konstantynopola, jak też odrzuca interpretację spornego kanonu 28. IV Soboru powszechnego wyrażaną przez teologów greckich²⁹. Powyższy głos należałoby traktować zarówno jako stanowisko Kościoła rosyjskiego, jak też Kościoła rumuńskiego. W publikacji ks. Marka Ławreszuka – współczesnego teologa Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego – dotyczącej tendencji nacjonalistycznych w prawosławiu, również została wyrażona krytyka zapatrywań greckich teologów odnośnie do sprawowania jurysdykcji przez Konstantynopol nad diecezjami w diasporze³⁰.

Bardzo istotny głos do dyskusji wnieśli teologowie, których temat najbardziej dotyczył, tj. ci, którzy żyli w diasporze. Szczególnie wśród teologów rosyjskiego pochodzenia żyjących na emigracji obserwuje się zaangażowanie w sprawę tworzenia autonomicznych Kościołów, które z czasem mogłyby stać się Kościołami autokefalicznymi. Konstanty Anronikoff wskazuje na istnienie trzech kategorii wiernych Kościoła prawosławnego mieszkających w diasporze: 1) ci, którzy wyemigrowali i na stałe mieszkają w nowej ojczyźnie, zachowując niewiele relacji ze swoim starym krajem; 2) ci, którzy przyjechali na pewien określony czas w związku z pracą, nauką lub innym czasowym zdarzeniem;

---

²⁷ Demetrios J. Constantelos. 1979. „The orthodox diaspora: canonical and ecclesiological perspective”. *The Greek Orthodox Theological Review* 24 (2–3): 207.

²⁸ Nikolas Daldas. 1995. „Le statut de la diaspora orthodoxe”. *Istina* 40 (4): 390.

²⁹ Liviu Stan. 1951. „Pravoslavnaja diaspora”. *Žurnal Moskovskoj Patriarhii* 6: 22–31.

³⁰ Marek Ławreszuk. 2009. *Prawosławie wobec tendencji nacjonalistycznych i etnofiletycznych*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Semper, 221.

3) rdzenni mieszkańcy danego kraju, którzy wstąpili do Kościoła prawosławnego. K. Andronikoff wskazuje, że druga kategoria jest najmniej zainteresowana organizacją życia w diasporze. Natomiast kategorie pierwsza i trzecia w swoich poglądach dotyczących organizacji życia Kościoła podążają w tym samym kierunku, czyli kształtowania i rozwijania samodzielności lokalnego Kościoła, przy czym, zauważa prawosławny teolog, te dwie kategorie w swojej liczebności będą wzrastać³¹.

Głos teologów mieszkających w diasporze ogólnie jest nastawiony dość krytycznie do postawy autokefalicznych Kościołów lokalnych w kontekście rozwiązania omawianego problemu. W żaden sposób nie jest negowana przewodnia rola patriarchy ekumenicznej, jak też wartość starożytnych kanonów, lecz rozwiązanie i uregulowanie kwestii diaspory jest swego rodzaju rywalizacją Kościołów autokefalicznych i walką o wpływy. Opinie i zdania osób na stałe mieszkających w diasporze w niewielkim stopniu są brane pod uwagę³².

5. Dalszy proces soborowy

Skutkiem raportu metropolity Szwajcarii Damaskinosa było wstępne wypracowanie wspólnego stanowiska dotyczącego rozwiązania zagadnienia diaspory. W dniach 10–17 listopada 1990 r. w Chambésy odbyło się spotkanie Międzyprawosławnej Komisji Przygotowawczej, gdzie przyjęto pierwsze ustalenia w postaci projektu dokumentu jako wstępnej redakcji³³. Dwa znacząco rozbieżne stanowiska poszczególnych Kościołów w postrzeganiu możliwości rozwiązania kwestii diaspory doprowadziły do znalezienia pewnego kompromisu. Komisja stwierdziła, że na obecnym etapie niemożliwym jest ostateczne i całkowicie kanoniczne uregulowanie zagadnienia diaspory, dlatego też zaproponowano jako rozwiązanie przejściowe powołanie tzw. regionów w diasporze i utworzenie w każdym z tych regionów Zgromadzenia Biskupów. W skład tych Zgromadzeń wchodziłoby wszyscy kanoniczni biskupi regionu, którzy nadal podlegaliby dotychczasowym kanonicznym jurysdykcjom. W opublikowanej decyzji stwierdza się, że Zgromadzenia Biskupów będą działać pod przewodnictwem pierwszego spośród biskupów patriarchy Konstantynopola. W razie jego nieobecności

---

³¹ Constantin Andronikoff. 1977. „La diaspora et le prochain Concile orthodoxe”. *Le Messenger Orthodoxe* 20 (77): 21.

³² Por. George Wagner. 1977. „Droit et devoir de l’Eglise de la Diaspora”. *Le Messenger Orthodoxe* 20 (77): 7–16; Serge Verkhovsky. 1977. „Pour une Eglise locale unie en Europe occidentale”. *Le Messenger Orthodoxe* 20 (77): 3–6.

³³ Commission Interorthodoxe Préparatoire. 1991. „La diaspora orthodoxe”. *Episkepsis* 22 (452): 21–22. Tłum. pol.: Kałużny. 2008. *Nowy sobór ogólnoprawosławny*, 456–457.

przewodniczącym będzie biskup z kolejnego Kościoła według dyptychu. Tymczasowe rozwiązanie powinno funkcjonować nie dłużej jak do daty zwołania soboru. Przyszły sobór miałby doprowadzić do uregulowania sprawy diaspory w sposób kanoniczny i trwały.

Kolejnym etapem w opracowaniu dokumentu dotyczącego diaspory było spotkanie Międzyprawosławnej Komisji Przygotowawczej, która obradowała w Chambésy w dniach 7–13 listopada 1993 r. Przyniosło ono kolejne postępy w rozwiązaniu problemu. Został zredagowany dokument o nowej treści, który powoływał do życia Zgromadzenia Biskupów w ośmiu regionach: 1) Ameryka Północna i Środkowa, 2) Ameryka Południowa, 3) Australia, 4) Wielka Brytania, 5) Francja, 6) Belgia i Holandia, 7) Austria i Włochy, 8) Niemcy³⁴. Biskupi, których diecezje znajdowały się w kilku regionach, według dokumentu mieli być członkami Zgromadzeń Biskupów we wszystkich regionach, gdzie znajdują się ich diecezje. Podjęto decyzję o zredagowaniu regulaminu Zgromadzeń Biskupów i zadanie to powierzono Sekretariatowi do spraw Przygotowania Świętego i Wielkiego Soboru. Jednocześnie uczestnicy spotkania podjęli decyzję, by lokalne Kościoły autokefaliczne nie tworzyły w diasporze nowych diecezji. Takie ukierunkowanie miało zapobiec komplikowaniu kanonicznego rozwiązania problemu. W opublikowanej decyzji stwierdzono, że dokument o diasporze wraz z regulaminem Zgromadzeń powinien być przyjęty i zatwierdzony przez IV Ogólnoprawosławną Konferencję Przesoborową.

Dalsze prace przygotowawcze do soboru po 1993 r. znacząco zwolniły tempa. Przyczyną zaistniałej sytuacji był konflikt pomiędzy Patriarchatem Moskiewskim i Patriarchatem Konstantynopola dotyczący nadania autonomii Kościołowi w Estonii. Wznowienie procesu soborowego było efektem synaksy zwierzchników Kościoła prawosławnego, która miała miejsce w październiku 2008 r.³⁵ Zdarzenie to zaowocowało zwołaniem IV Ogólnoprawosławnej Konferencji Przesoborowej, która miała miejsce w dniach 6–13 czerwca 2009 r. w Chambésy. Uczestnicy spotkania na podstawie opracowanych materiałów w 1990 i 1993 r. przyjęli projekt dokumentu na przyszły Sobór, który nosił tytuł *Diaspora prawosławna*³⁶. Ponadto został przyjęty projekt *Regulaminu*

³⁴ Commission Interorthodoxe Préparatoire. 1993. „La diaspora orthodoxe”. *Episkepsis* 24 (498): 22–23. Tłum. pol.: Kałużny. 2008. *Nowy sobór ogólnoprawosławny*, 460–461.

³⁵ Andrzej Kuźma. 2008. „Spotkanie zwierzchników i przedstawicieli lokalnych Kościołów prawosławnych w Konstantynopolu”. *Wiadomości Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego* 12 (229): 4–5.

³⁶ Quatrième Conférence Panorthodoxe Préconciliare, SYNODICA XII. Centre Orthodoxe du Patriarcat Oecuménique, Chambésy – Genève. 2015. „La diaspora orthodoxe”, 256–260. Tłum. pol. Andrzej Kuźma. 2016. W *Przed Soborem Wszechprawosławnym*. Red. Tadeusz Kałużny, Zdzisław J. Kijas, 253–256. Kraków: Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie.

*funkcjonowania zgromadzeń biskupów w diasporze prawosławnej*³⁷, którego redakcja była efektem pracy międzyprawosławnego kongresu kanonistów, który opracował tekst na wniosek Sekretariatu do spraw Przygotowań Soboru w 1995 r. w Chambésy.

IV Ogólnoprawosławna Konferencja Przedsochorowa w 2009 r., pomimo wielu trudności, była wydarzeniem efektywnym w kontekście całego procesu przygotowawczego³⁸. Istotne jest, że dyskusja plenarna w kontekście poprawek i przyjmowania dokumentu o diasporze w żaden sposób nie odzwierciedlała znaczących rozbieżności pomiędzy poszczególnymi Kościołami autokefalicznymi w postrzeganiu rozwiązania kwestii diaspory, jakie były wyrażone w raporcie metropolity Damaskinosa w 1987 r. Dyskusja skupiła się na powołaniu i organizacji Zgromadzeń Biskupów i wniesieniu poprawek do *Regulaminu funkcjonowania Zgromadzeń Biskupów w diasporze prawosławnej*. Jednocześnie w opublikowanym dokumencie jednoznacznie stwierdzono, że powołanie Zgromadzeń Biskupów w poszczególnych regionach nie jest rozwiązaniem definitywnym i w pełni kanonicznym. Porządek kanoniczny zakładałby funkcjonowanie jednego biskupa w mieście zgodnie z kanonem 8. I Soboru powszechnego. Obecne rozwiązanie jest tymczasowe z tego względu, że „na obecnym etapie nie jest możliwe z powodów historycznych i pastoralnych natychmiastowe przejście do właściwego porządku kanonicznego Kościoła odnośnie do tego zagadnienia, tzn., że w jednym miejscu powinien być tylko jeden biskup. Dlatego też [Konferencja] doszła do wniosku, że należy stworzyć sytuację przejściową, która przygotowuje grunt dla rozwiązania czysto kanonicznego”³⁹. Taka sytuacja – zaznaczono w dokumencie – będzie trwać do momentu zwołania soboru, kiedy to zostanie rozwiązana kwestia definitywnie⁴⁰. W projekcie dokumentu w żaden sposób nie została nakreślona forma definitywnego rozwiązania tego problemu. W plenarnej dyskusji IV Ogólnoprawosławnej Konferencji Przedsochorowej w niewielkim stopniu słyszalny był głos wskazujący na możliwość utworzenia w powołanych regionach samodzielnych Kościołów. Innymi słowy – przedstawiciele lokalnych Kościołów autokefalicznych niezbyt chętnie wyrażali się na temat utworzenia w przyszłości Kościołów autokefalicznych w regionach, które zostały powołane do życia przez Ogólnoprawosławną

³⁷ Quatrième Conférence Panorthodoxe Préconciliaire, SYNODICA XII.2015. “Règlement de fonctionnement des Assemblée épiscopales dans la diaspora orthodoxe”, 216–265. Tłum pol. Andrzej Kuźma. 2016. Regulamin funkcjonowania Zgromadzeń Biskupów w diasporze prawosławnej. W *Przed Soborem Wszechprawosławnym*. Red. Tadeusz Kałużny, Zdzisław J. Kijas, 257–261. Kraków: Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie.

³⁸ Jerzy Pańkowski. 2010. „Aktualny stan przygotowań do Soboru Panprawosławnego”. *Elpis* 12: 169–171.

³⁹ Regulamin funkcjonowania Zgromadzeń Biskupów w diasporze prawosławnej, 254.

⁴⁰ Regulamin funkcjonowania Zgromadzeń Biskupów w diasporze prawosławnej, 254.

Konferencję Przesoborową⁴¹. Z analizy stenogramu IV Konferencji nie widać zdecydowanej woli Kościołów autokefalicznych, by zagadnienie diaspory rozwiązać w sposób definitywny. W opinii Kościoła rumuńskiego obecna sytuacja jest zadowolająca i utworzenie Zgromadzeń Biskupów w zupełności rozwiązuje problem współpracy prawosławnych biskupów w diasporze. Teolodzy rumuńscy wskazują, że istnienie więcej niż jednego biskupa w mieście nie jest sprzeczne z praktyką kanoniczną Kościoła prawosławnego⁴².

Dyskusja, która zdominowała IV Konferencję, dotyczyła przede wszystkim organizacji pracy Zgromadzenia Biskupów, dokładniej rzecz ujmując: *Regulaminu funkcjonowania Zgromadzeń Biskupów w diasporze prawosławnej*, tj. wyboru przewodniczącego, podejmowania decyzji przez Zgromadzenie, formy głosowania itp. Najistotniejszą zmianą było zwiększenie liczby regionów, gdzie zostaną powołane Zgromadzenia Biskupów. Liczbę regionów zwiększono z ośmiu do dwunastu, w niektórych przypadkach dołączając kraje do danego regionu, w innych zaś otwierając nowe Zgromadzenia⁴³.

IV Ogólnoprawosławna Konferencja Przesoborowa zakończyła się sukcesem. Dokument *Diaspora prawosławna wraz z Regulaminem funkcjonowania Zgromadzeń Biskupów w diasporze prawosławnej* stał się oficjalnym projektem, który został przedłożony Soborowi na Krecie. Jest on rezultatem wieloletnich przygotowań i kompromisu dość odmiennych zapatrywań na kwestię zarządzania wspólnotami będącymi w diasporze.

6. Sobór na Krecie i zagadnienie diaspory

Sobór Kościoła prawosławnego, który odbył się na wyspie Krecie w dniach 18–26 czerwca 2016 r., właściwie nie wniósł istotnych zmian do wcześniej przygotowanego projektu dokumentu. Dlatego też dokument należy postrzegać jako wyrażający stanowisko całego Kościoła prawosławnego, nie wyłączając

---

⁴¹ Taka opinia została wyrażona przez przedstawiciela Patriarchatu Antiocheńskiego. Quatrième Conférence Panorthodoxe Préconciliaire, SYNODICA XII.2015.67. Podobną opinię wyrażał przedstawiciel Patriarchatu Moskiewskiego, Quatrième Conférence Panorthodoxe Préconciliaire, SYNODICA XII.2015.29.

⁴² Quatrième Conférence Panorthodoxe Préconciliaire, SYNODICA XII.2015.75–77. Zapatrywania Kościoła rumuńskiego na omawianą kwestię nie odbiegają od wcześniejszych deklaracji zawartych w oficjalnym stanowisku, które zostało przesłane do Sekretariatu do spraw Przygotowań Wielkiego i Świętego Soboru Kościoła Prawosławnego w 1987 r. Teolodzy rumuńscy również obecnie wskazują na funkcjonowanie Zgromadzeń Biskupów w diasporze jako środek wystarczający dla organizacji życia Kościoła prawosławnego w rozproszeniu. Por. Patriciu Vlaicu. 2020. „Approche canonique sur les défis de la diaspora dans L’Église orthodoxe”. *Easter and Oriental Christianity in the Diaspora*: 171–187.

⁴³ Regulamin funkcjonowania Zgromadzeń Biskupów w diasporze prawosławnej, 255.

tych Kościołów, które na Sobór nie przybyły⁴⁴. Wcześniejsze założenia, które wskazywały na czasowość Zgromadzeń Biskupów, zawarte w projektach dokumentu o diasporze z 1993 r., jak też w oficjalnym projekcie z 2009 r. w żaden sposób nie zostały osiągnięte. Zgromadzenia, chociaż określane jako przejściowe i mające funkcjonować „do nadejścia odpowiedniego czasu, gdy nastąpią sprzyjające okoliczności dla zastosowania kanonicznej akrybii”, w tej sytuacji stają się organizmem dość trwałym, chociaż nie rozwiązującym całkowicie problemu.

Dokument o diasporze składa się z dwóch części: 1) opisującej rolę Zgromadzenia Biskupów, jak też jego zadania; 2) regulaminu funkcjonowania Zgromadzeń Biskupów w diasporze⁴⁵. Ogólnie dokument wyraża w sposób soborowy zasady współdziałania i zarządzania terytoriami, w których zostały powołane Zgromadzenia. W skład Zgromadzenia Biskupów wchodzi wszyscy biskupi wywodzący się z uznanych kanonicznie Kościołów autokefalicznych, którzy zamieszkują na terytorium danego regionu (pkt 2a). Biskupi ci nadal podlegają zwierzchnikom autokefalicznych Kościołów-Matek. Przewodniczącym Zgromadzenia zostaje z urzędu pierwszy spośród hierarchów Kościoła Konstantynopola, a w razie jego braku pierwszy z kolejnego Kościoła według dyptychu (pkt 2b). Zgromadzenie posiada swój komitet wykonawczy „składający się z pierwszych hierarchów różnych jurysdykcji, które istnieją w regionie” (pkt 2b). Zadania, które są stawiane Zgromadzeniu, to: troska o ukazywanie jedności prawosławia, wspólne reprezentowanie wszystkich prawosławnych w kontekście dialogu z innymi wspólnotami, rozwijanie kształcenia teologicznego i katechetycznego (pkt 2c).

Dość znaczącą zmianą wprowadzoną przez Sobór do dokumentu przedłożonego jako projekt było zwiększenie liczby regionów, w których zostały powołane Zgromadzenia Biskupów. W sumie tych regionów utworzono trzynaście⁴⁶. W przypadku, kiedy biskupi któregoś z Kościołów autokefalicznych obejmują swoim zasięgiem jurysdykcyjnym więcej niż jeden region, wówczas będą członkami również innych Zgromadzeń Biskupów (pkt 4). Funkcjonowanie i udział w Zgromadzeniu

---

⁴⁴ W Soborze nie uczestniczyły delegacje Patriarchatu Antiocheńskiego, Patriarchatu Moskiewskiego, Patriarchatu Gruzińskiego i Patriarchatu Bułgarskiego. Powyższe Kościoły zaakceptowały dokument o diasporze w 2009 r. na IV Ogólnoprawosławnej Konferencji Przesoborowej.

⁴⁵ Tłumaczenia w j. polskim: 2016. „Diaspora prawosławna. Regulamin funkcjonowania Zgromadzeń Biskupich w prawosławnej diasporze”. *Cerkiewny Wiestnik. Kwartalnik Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego* 4: 44–49; 2017. „Diaspora prawosławna”. *Studia i Dokumenty Ekumeniczne* 80 (1): 87–93.

⁴⁶ Regiony, w których zostały powołane „Zgromadzenia Biskupów”, to: 1) Kanada, 2) Stany Zjednoczone, 3) Ameryka Łacińska, 4) Australia, Nowa Zelandia i Oceania, 5) Wielka Brytania i Irlandia, 6) Francja, 7) Belgia, Holandia i Luksemburg, 8) Austria, 9) Włochy i Malta, 10) Szwajcaria i Lichtenstein, 11) Niemcy, 12) kraje skandynawskie (oprócz Finlandii), 13) Hiszpania i Portugalia.

w żaden sposób nie ogranicza biskupów poszczególnych jurysdykcji w ich wypełnianiu obowiązków duszpasterskich, związanych z ich macierzystymi Kościołami (pkt 5). Jednocześnie autokefaliczne Kościoły prawosławne „zobowiązują się nie podejmować żadnych działań, które mogłyby szkodzić wyżej opisanemu procesowi, którego zadaniem jest kanoniczne rozwiązanie zagadnienia diaspyry” (pkt 7). W ten sposób sygnatariusze dokumentu jeszcze raz wskazują, że kwestia diaspyry nadal potrzebuje swego właściwego rozwiązania.

Regulamin funkcjonowania Zgromadzeń Biskupich w prawosławnej diasporze w niektórych punktach powtarza założenia i cele Zgromadzeń, które już były wyrażone w pierwszej części dokumentu. Np. art. 2 brzmi: „Celem Zgromadzeń Biskupów jest ukazanie jedności Kościoła prawosławnego, promowanie współpracy pomiędzy Kościołami we wszystkich obszarach posługi duszpasterskiej, jak też przestrzeganie, ochrona i rozwijanie interesów wspólnot podporządkowanych prawosławnym kanonicznym biskupom regionu”. Występuje jednocześnie szereg rozwiązań praktycznych w funkcjonowaniu tego organizmu. Zgromadzenia zwoływane są co najmniej raz w roku przez przewodniczącego. Komitet wykonawczy, który zbiera się co trzy miesiące, może zarządzić częstsze zebrania (art. 7). Decyzje w Zgromadzeniu Biskupów podejmowane są jednogłośnie (art. 10). Decyzje Komitetu wykonawczego wymagają obecności 2/3 jego członków (art. 8). Zgromadzenie Biskupów w żaden sposób nie ingeruje w nominacje na stanowiska diecezji dokonywane przez poszczególne Kościoły autokefaliczne w diasporze. Decyzje autokefalicznych Kościołów lokalnych dotyczące nowych nominacji biskupów nie podlegają analizie Zgromadzenia, lecz przyjmowane są do wiadomości (art. 6.1). Zagadnienia, które przekraczają uprawnienia Zgromadzenia, kierowane są do rozpatrzenia do patriarchy ekumenicznego (art. 10, 13).

Ustanowienie Zgromadzeń Biskupich jest z pewnością niezwykle ważnym krokiem w uregulowaniu tego współczesnego kanonicznego problemu Kościoła prawosławnego. W świadomości kanonicznej, jak podkreślono w samym dokumencie (p. 1ab), przyjęte rozwiązanie dalej stanowi formalny kanoniczny błąd wynikający z naruszenia kanonu 8. I Soboru, nakazującego, by w jednym mieście przebywał jeden biskup. Zgromadzenie Biskupów nie rozwiązuje problemu i właściwie dalej w jednym mieście przebywa kilku biskupów posiadających swoje większe lub mniejsze parafie. Trwałe rozwiązanie tej kwestii podąża w kierunku ustanowienia struktur Kościoła lokalnego. W tym kontekście niezwykle ważnym w dyskusji plenarnej, która toczyła się w czasie obrad Soboru, są wystąpienia niektórych hierarchów patriarchy Konstantynopola. Debata na temat prawosławnej diaspyry toczyła się 21 czerwca 2016 r. w czasie sesji porannej⁴⁷. Arcybiskup Ameryki Pół-

---

⁴⁷ Brak oficjalnych aktów Soboru lub też stenogramu w znaczącym stopniu utrudnia dokładne przytoczenie wypowiedzi uczestników Soboru. Z tego względu zaistniała sytuacja zmusza do ko-

nocnej Dymitrios (Trakatellis) i metropolita Niemiec Augustyn (Labardakis) wyraźnie podkreślali potrzebę wsłuchania się w głos wiernych mieszkających w tzw. diasporze. Dla większości współczesnych wiernych kraj, który był celem emigracji ich przodków, jest obecnie ich ojczyzną. Trzecie lub czwarte pokolenie, które urodziło się w emigracji, w niewielkim stopniu odczuwa więź z ojczyzną swoich przodków. Są oni przede wszystkim Amerykanami, Niemcami, Francuzami, Belgami itp. Narodowy charakter Kościołów prawosławnych w diasporze sprawia, że władze państwowe danych krajów nie patrzą na nich jako na prawosławnych wywodzących się z Kościoła prawosławnego, lecz jako na Greków, Rosjan, Serbów, Rumunów itp. – zauważają prawosławni hierarchowie. W podobnych słowach wypowiedział się metropolita Berlina Marek (Arndt) w czasie IV Ogólnoprawosławnej Konferencji Przesoborowej: „(...) dla wielu z nas, którzy urodziliśmy się w krajach, w których wypełniamy naszą posługę, nie jesteśmy diasporą, ale wszyscy inni są diasporą. Są biskupi, którzy urodzili się w diasporze, posiadają pewne doświadczenie i obeznanie z kulturą, językiem itp.”⁴⁸.

Zagadnienie diaspory i dojrzewająca świadomość potrzeby trwałego rozwiązania tego problemu w prawosławnej eklezjologii podąża najwyraźniej w kierunku organizacji Kościołów lokalnych. Pozostaje jednak niejasnym, w jaki sposób organizacja lokalnych Kościołów miałaby wyglądać.

7. Perspektywy

Funkcjonowanie Zgromadzeń Biskupów w diasporze jest praktycznym rozwiązaniem, nakierowanym na stworzenie platformy współpracy prawosławnych hierarchów, służącym całemu prawosławiu, ale przede wszystkim wiernym, którzy żyją poza terytorium Kościołów autokefalicznych. Sobór, mówiąc o doraźnym rozwiązaniu tego problemu i wskazując na potrzebę całkowitego i zgodnego z normą kanoniczną ustanowieniu porządku kościelnego, w żaden sposób nie wskazuje, w jaki sposób ten porządek winien być ustanowiony. Z perspektywy wieloletniej dyskusji toczącej się na forum teologicznym i kościelnym obserwujemy dwie możliwości trwałego uregulowania kwestii diaspory.

Pierwsza możliwość, wyrażana przez patriarchat ekumeniczny i wspierana przez Kościoły greckojęzyczne, polegałaby na podporządkowaniu wszystkich diecezji prawosławnych funkcjonujących w diasporze jurysdykcji patriarchy Konstantynopola. W takim wypadku przynależność kulturowa czy językowa nie stanowiłyby

---

rzystania z własnych notatek i interpretacji zaobserwowanych zdarzeń w czasie sesji plenarnych.

⁴⁸ Quatrième Conférence Panorthodoxe Préconciliaire, SYNODICA XII.2015. 97. Metropolita Marek z pochodzenia jest Niemcem. Słowa, które wypowiedział, dotyczą toczącej się dyskusji odnośnie do wyboru przewodniczącego Zgromadzenia Biskupów.

problemu. Poszczególne diecezje czy parafie zachowałyby swój dotychczasowy charakter kulturowy czy też etniczny. Ks. Cyryl Argenti, grecki prawosławny teolog mieszkający we Francji, jeszcze na początku ogólnoprawosławnej dyskusji na temat organizacji diaspor w latach 70. XX w. proponował trzystopniowy system w uregulowaniu kwestii diaspor: 1) funkcjonowanie Zgromadzenia Biskupów; 2) Zgromadzenie Biskupów staje się synodem prowincjonalnym złożonym z wielu narodowości; 3) utworzenie jednej metropolii i podporządkowanie patriarsze Konstantynopola⁴⁹. Takie rozwiązanie z pewnością doprowadziłoby do znacznej rewitalizacji i wzmocnienia autorytetu Kościoła w Konstantynopolu. Patriarchat Ekumeniczny, ograniczony terytorialnie do państwa tureckiego i kilku metropolii znajdujących się na terenie Grecji, znacząco zyskałby na nowej roli, która wynikałaby ze zwierzchności nie tylko nad grecką, lecz nad całą diasporą Kościoła prawosławnego. Takie rozwiązanie, skutkujące aneksją diaspor, wynikałoby z interpretacji 28. kanonu IV Soboru powszechnego⁵⁰. Pozostaje jednak pytanie: W jaki sposób akceptowalne byłoby ono dla samej diaspor i Kościołów autokefalicznych, które doprowadziły do ustanowienia własnych Kościołów w diasporze?

Druga koncepcja polegałaby na utworzeniu w diasporze Kościołów funkcjonujących na zasadzie samodzielności, innymi słowy – autonomicznych lub autokefalicznych. Takie rozwiązanie pojawia się przynajmniej w rozważaniach teoretycznych większości pozostałych Kościołów funkcjonujących w diasporze. Rosyjski kanonista V. Cypin wyraźnie wskazuje: „Organizacja i rozwój normalnego życia kościelnego w diasporze powinna przeobrazić się w pewnym momencie w ustanowienie nowych autonomicznych lub autokefalicznych Kościołów”⁵¹. Pozostaje otwartym pytanie: W jakim rzeczywście stopniu Kościoły mówiące o organizacji życia w diasporze gotowe byłyby na włączenie swoich diecezji do lokalnego, nowo powstałego Kościoła autokefalicznego? Jak wcześniej stwierdzono, Kościół Rumunii otwarcie mówi o sytuacji obecnej funkcjonowania Zgromadzeń Biskupich jako zupełnie rozwiązującej sprawę. Takie stanowisko Kościoła rumuńskiego pozostaje poniekąd zrozumiałe. Chodzi o to, że diaspora rumuńska w przeważającej mierze jest młoda i mocno związana z Kościołem macierzystym⁵². Potrzeba utworzenia Kościoła lokalnego pojawia się zwykle

---

⁴⁹ Cyrille Argenti. 1978. „L’Avenir de la diaspora orthodoxe en France”. *Contacts* 104: 312–314.

⁵⁰ Dymitrios Karamidis. 2021. „The Holy and Great Council and the orthodox diaspora. National temptations and missionary challenges”. *Theologia Orthodoxa* 66 (2): 64.

⁵¹ Vladislav Cypin. 2002. *Kurs Cerkovnogo Prava*. Klin: Fond Christianskaja żyzn, 279.

⁵² Masowa migracja ludności rumuńskiej rozpoczyna się w latach 90. ubiegłego wieku. W kolejnych latach ten proces przybierał na sile. O ile w latach 90. liczba parafii rumuńskich w zachodniej Europie wynosiła ok. 30, wokół których skupiało ok. 300 tys. wiernych, to obecnie liczba parafii wynosi ok. 750 skupiających ok. 3 mln wiernych. Zob. Vlaicu. 2020. „Approche canonique sur les défis de la diaspora dans L’Eglise orthodoxe”, 178.

w kolejnych pokoleniach, które wrastając w nową kulturę, lecz zachowując wiarę prawosławną, uświadamiają sobie taką właśnie drogę.

Trzeba powiedzieć, że dzisiejszy świat prawosławny przeżywa głęboki kryzys. Rozpoczął się on wraz z nadaniem w Ukrainie statutu Kościoła autokefalicznego przez patriarchat Konstantynopola. Decyzja ta podzieliła Kościoły autokefaliczne. Agresja rosyjska wobec Ukrainy i stosunek patriarchy moskiewskiego do wojny jeszcze bardziej pogłębiły ten podział. Można przypuszczać, że wydarzenia te zahamują na długie lata rozwiązanie szeregu problemów, które istnieją w Kościele prawosławnym w tym kwestie związane z uregulowaniem problemu diaspory. Wydaje się jednak, że bardziej prawdopodobne jest rozwiązanie, które będzie podążać ku tworzeniu Kościołów samodzielnych niż włączaniu w strukturę patriarchatu Konstantynopola.

References

- Andronikoff Constantine. 1977. „La diaspora et le prochain Concile orthodoxe”. *Le Messager Orthodoxe* 20 (77): 17–29.
- Argenti Cyrille. 1978. „L’Avenir de la diaspora orthodoxe en France”. *Contacts* 104: 312–314.
- Baron Arkadiusz, Pietras Henryk. Oprac. 2001. *Dokumenty Soborów powszechnych*. T. 1. Kraków: Wydawnictwo WAM.
- Bendza Marian. 2017. *Historia Kościoła prawosławnego Grecji*. Warszawa: Wydawnictwo Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej.
- Constantelos Demetrios J. 1979. „The orthodox diaspora: Canonical and ecclesiological perspective”. *The Greek Orthodox Theological Review* 24 (2–3): 200–211.
- Cypin Vladislav. 2002. *Kurs cerkownogo prava*. Klin: Fond Hristianskaja Zyzn.
- Daldas Nikolas. 1995. „Le statut de la diaspora orthodoxe”. *Istina* 40 (4): 386–404.
- Karamidis Dimitrios. 2021. „The Holy and Great Council and the orthodox diaspora. National temptations and missionary challenges”. *Theologia Orthodoxa* 66 (2): 51–68.
- Kałużny Tadeusz. 2008. *Nowy Sobór Ogólnoprawosławny*. Kraków: Wydawnictwo Księży Sercańców „Dehon”.
- Kałużny Tadeusz, Kijas Zdzisław. Red. 2016. *Przed Soborem Wszechprawosławnym*. Kraków: Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie.
- Kuźma Andrzej. 2008. „Spotkanie Zwierzchników i przedstawicieli Lokalnych Kościołów prawosławnych w Konstantynopolu”. *Wiadomości PAKP*: 12 (229): 4–5.
- Ławreszuk Marek. 2009. *Prawosławie wobec tendencji nacjonalistycznych i etnofiletycznych*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Semper.
- Noble Ivana. 2013. „L’avenir de la ‘diaspora orthodox’”. *Point de vue d’une observatrice*. *Contacts* 243: 478–497.

- Pańkowski Jerzy. 2010. „Aktualny stan przygotowań do Soboru Panprawosławnego”. *Elpis* 12 (2010): 163–175.
- Stan Liviu. 1951. „Pravoslavnaja diaspora”. *Žurnal Moskovskoj Patriarhii* 6: 22–31.
- Verkhovsky Serge. 1977. „Pour une Eglise locale unie en Europe occidentale”. *Le Messager Orthodoxe* 20 (77): 3–6.
- Wagner Georges. 1977. „Droit et devoir de l’Eglise de la Diaspora”. *Le Messager Orthodoxe* 20 (77): 7–16.
- Vlaicu Patriciu. 2020. „Approche canonique sur les défis de la diaspora dans L’Eglise orthodoxe”. *Easter and Oriental Christianity in the Diaspora*, 171–187.